

Kamila Żukowska
ORCID: 0000-0003-2319-8040

Uniwersytet Łódzki
Instytut Filologii Polskiej i Logopedii

University of Lodz
Institute of Polish Philology and Logopedics

U ŹRÓDEŁ TEREZJAŃSKIEGO DZIEDZICTWA. ROLA ANY DE JESÚS W KSZTAŁTOWANIU PAMIĘCI O DZIAŁALNOŚCI TERESY Z ÁVILA*

At the Source of the Theresian Legacy. The Role of Ana de Jesús in Shaping the Memory of the Work of Teresa of Ávila

Słowa kluczowe: Hiszpania, święta Teresa z Ávila, Ana de Jesús, Nicolas Doria, karmelici bosy

Key words: Spain, Saint Teresa of Ávila, Ana de Jesús, Nicolas Doria, discalced carmelites

Streszczenie

W artykule został poruszony problem sporu, jaki miał miejsce w strukturach hiszpańskich karmelitów po śmierci świętej Teresy z Ávila. Bazując na tekstach źródłowych oraz literaturze przedmiotu, autorka przytacza główne powody konfliktu, analizując dwa przeciwstawne stanowiska wobec dziedzictwa świętej. Pierwsze z nich, reprezentowane przez Anę de Jesús, uczennicę Teresy z Ávila, jest próbą kontynuowania terezańskiego humanizmu i zachowania dla zakonów słynnych konstytucji z Alcalá, gwarantujących zakonnicom prawo do tzw. świętej wolności. Przeciwnikiem konstytucji Teresy oraz zakonnej swobody był Nicolas Doria, pro-

Abstract

The article focuses on the dispute that took place within the Spanish Carmelites after the death of Saint Teresa of Ávila. By analyzing the source texts and the relevant literature, the author reconstructs the main reasons for the conflict and presents two opposing positions regarding Teresa's legacy that emerged among Carmelites after her death. The first of them, represented by Ana de Jesús, a student of Teresa of Ávila, was intended to continue Theresian humanism and to preserve the famous Alcalá constitutions, granting the nuns the right to the so-called Holy Freedom. The most important opponent to Teresa's constitutions

* Artykuł powstał w ramach grantu Uniwersytetu Łódzkiego dla młodych naukowców. Kod projektu: B1811300002021.01.

wincjał karmelitów, który po jej śmierci zahamował funkcjonowanie reformy, przywracając dawny porządek zakonny związany z regułą świętego Alberta. W drugiej części artykułu autorka koncentruje się na postaci Any de Jesús, która walczyła o sprawę Teresy, wpisując jej działania w pewien światopogląd duchowy, znacznie wykraczający poza zakonną regułę. Celem tekstu jest naświetlenie źródeł owego konfliktu i przybliżenie postaci Any de Jesús, która była jedną z bohaterek w sporze o kształt i dziedzictwo myśli terezańskiej.

and monastic freedom was Nicolas Doria, provincial of the Carmelites, who, after her death, stopped reforms and restored the old monastic order, based on the rule of Saint Albert. The second part of the paper focuses on the figure of Ana de Jesús, who also fought for Teresa's cause by inscribing her achievements in a spiritual worldview that went far beyond the monastic rule. Thus, the text aims to show that the considered conflict was based on the two opposite ways of thinking about the world.

*En esta noche oscura de esta vida
Qué bien sé yo por fe la fuente fría
Aunque es de noche*

Juan de la Cruz, *Que bien se yo la fuente*

Wprowadzenie. Spór o wolność żeńskich zakonów

Po śmierci autorki *Twierdzy wewnętrznej* reforma terezańska stała się przedmiotem ataków ze strony zwolenników tradycyjnej, eremickiej formy życia zakonnego, w którą wpisana była nieufność wobec kobiecej samorządności i ich duchowej niezależności (Gómez 2015: 130; del Puerto Alonso Fernández 2004: 274–275). Konflikt ten, zapoczątkowany jeszcze za życia Teresy z Ávila, przybrał na sile tuż po jej śmierci (Moriones 1968: 469). Różnica zdań pomiędzy kontynuatorami koncepcji fundatorki i reformatorki zakonu karmelitów (wśród nich byli między innymi: Ana de Jesús, jedna z ulubionych uczennic Teresy, ojciec Hieronim Gracian, były prowincjał i przyjaciel słynnej mistyczki, a także Jan od Krzyża, który po wahaniach stanął w obronie reformy terezańskiej)¹ a nowym prowincjałem zakonu Nicolasem Dorią (1539–1594) obrazuje dwa odmienne sposoby myślenia o postulatach Teresy. Zwolennicy reform widzieli w nich jedyną drogę rozwoju duchowego karmelitów, przeciwnicy zaś ogromne zagrożenie dla jedności wiary i przejaw wypaczenia dawnych wzorców. Korzenie zakonu sięgały bowiem nie

¹ Na temat roli, jaką Jan od Krzyża (1542–1591) odegrał w konflikcie między Dorią a zwolenniczkami reformy Teresy z Ávila, zob.: Manero Sorolla (1994a: 23–32).

tylko reguły świętego Alberta, ale także tradycji pustelniczej Izajasza i Eliasza².

Jako zwolennik tradycyjnego eremityzmu w krytyczny sposób działalność i osobowość Teresy oceniał nuncjusz apostolski Filippo Sega (1537–1596), który w 1578 roku, w czasie buntu zakonnic z Ávila przeciwko narzuceniu im niechcianej przeoryszy, napisał (Gil 2002: 13–22): „[Teresa] to kobieta niespokojna, nieznająca swojego miejsca, nieposłuszna i uparta, która powołując się na wiarę, stworzyła złą doktrynę; nieprzestrzegająca klauzury wbrew nakazowi Soboru Trydenckiego i prałatów, przedstawiająca się jako nauczyciel wbrew wskazówkom Świętego Pawła, który zabronił kobietom nauczać [tłum. K.Ż.]³”. Konfrontacja dwóch sposobów myślenia o powinnościach i sposobie zachowania profesek klasztorów ufundowanych przez Teresę (przedmiotem sporu była przede wszystkim kwestia wolności zakonnic w wybieraniu własnej przeoryszy oraz możliwość dowolnego wyboru konfesorów) wyłonila na scenie dramatu dwóch aktorów, którzy reprezentowali przeciwstawne postawy wobec dziedzictwa słynnej mistyczki. Pierwszym z nich była Ana de Jesús (1545–1621), przyjaciółka Teresy, a po jej śmierci przeorysza klasztoru w Madrycie i jedna z najbardziej gorliwych kontynuaterek jej dzieła. Jej antagonistą był wspomniany już prowincjał zakonu karmelitów bosych i przeciwnik ustaleń słynnych konstytucji terezańskich z Alcalá, gwarantujących zakonnicom swobodę w wybieraniu przeoryszy i konfesorów (1581), Nicolas Doria, który – po śmierci Teresy – doprowadził do załamania reformy terezańskiej i podporządkowania zakonów żeńskich zewnętrznym instytucjom (przede wszystkim konserwatywnej La Consuelcie)⁴. Tłem wydarzeń był konflikt, którego źródła tkwią nie tylko w zróżnicowanej mentalności duchownych, ale także w polityce i walce o wpływy, kształtującej ówczesną, dworską kulturę, w tym także życie tych, którzy deklarowali oddalenie od spraw ziemskiego świata.

² O roli starotestamentowej tradycji w budowaniu tożsamości zakonników z góry Karmel zob.: Gil (2002: 13–22).

³ Cyt. za: Gómez (2015: 140).

⁴ C. Gil, autor historii zakonu, używa pojęcia „konsulty” rozumianego jako typ zgromadzenia na czele z prowincjałem i podległymi mu wikariuszami prowincji, którzy obejmowali jurysdykcją działalność poszczególnych zakonów karmelickich. Trzeba jednak pamiętać, że „consulta” funkcjonowała również jako nazwa własna określająca władzę zwierzchnią nad zakonem, dlatego pozostawiam tu oryginalną pisownię zgromadzenia. Zob.: Gil (2002: 61) i por. z: (del Puerto Alonso Fernandez 2004: 274; Manero Sorolla 2003: 97).

Artykuł został podzielony na trzy części; pierwsza z nich odnosi się do okoliczności i wydarzeń wokół kryzysu zakonu tuż po śmierci fundatorki (lub – jak wolą niektórzy – tylko reformatorki), druga poświęcona została Anie de Jesús, która w największym stopniu przyczyniła się do ochrony reformy terecjańskiej i zapobiegła jej całkowitej destrukcji, trzecia, podsumowująca, to wnioski na temat społecznego i antropologicznego wymiaru sporu o idee dotyczące życia karmelitanek. Celem tekstu jest przybliżenie wydarzeń, które wpłynęły na narodziny specyficznej duchowości – historię zapoczątkowaną przez pierwszą kobietę uznaną za doktora Kościoła.

Wokół reformy klasztornej świętej Teresy. Główne idee i kontrowersje

Prowincjał karmelitański Nicolas Doria gwałtownie zareagował na dokument Sykstusa V z czerwca 1590 roku potwierdzający przywileje zakonnic zapisane w terecjańskich konstytucjach z Alcalá. Papieskie *breve* pozbawiało go władzy nad żeńskimi zakonami karmelitów (Moriones 1968: 463). W wyniku działań Dorii już rok później, w 1591 roku, papież Grzegorz XIV cofnął zarządzenie poprzednika i przywrócił pożądany przez prowincjała *status quo*. Jednakże sprzeciw i nieposłuszeństwo zakonnic, które samowolnie udały się do Sykstusa V, wzbudziły w Dorii pragnienie zemsty, która dosięgła przede wszystkim głównych obrońców terecjańskich idei. W wyniku oskarżeń o intymne kontakty z zakonnicami (Teresa postulowała bliskie, serdeczne relacje pomiędzy żeńską i męską gałęzią zakonu)⁵ z klasztoru został usunięty Hieronim Gracian, jeden z najbliższych przyjaciół Teresy (del Puerto Alonso Fernández 2004: 277), a z kolei Jana od Krzyża pozbawiono jakiegokolwiek władzy w zakonie (wcześniej pełnił on funkcję jednego z prowincjalnych wikariuszy i członka La Consulty). Późniejszego świętego wyznaczono na misjonarza w Meksyku, ale zesłanie uniemożliwiła jego przedwczesna śmierć (1591)⁶. Współpracowniczki Teresy także zostały poddane represjom. Marię de San José (1548–1603), nazywaną ukochaną córką Teresy, za to, że uczestniczyła w posłannictwie do papieża Sykstusa V, przeniesiono do klasztoru w Cuervie, gdzie –

⁵ Doria traktował bezpośrednie kontakty pomiędzy zakonnikami i zakonnicami jako naruszające grzechem nieczystości (del Puerto Alonso Fernández 2004: 282).

⁶ Jan uważał, że działania Dorii to nie tylko zamach na wolność zakonnic, ale także działanie przeciwko nowej formie duchowości, którą nazywał kontemplatywną, łączącą się z terecjańskim mistycyzmem (del Puerto Alonso Fernández 2004: 280).

w wyniku złego traktowania – wkrótce zmarła (1603)⁷. Prześladowania dotknęły także Anę de Jesús, która – jeszcze za życia Teresy – została wybrana przez świętą za główną kontynuatorkę jej dzieła. Ana de Jesús miała poświęcić życie rozprzestrzenianiu terecjańskich idei i fundacji nowych zakonów na terenie Hiszpanii⁸.

Po początkowych dobrych relacjach z Dorią, dzięki któremu została przeoryszą w nowym klasztorze w Madrycie, wybrana przez świętą uczennica zauważyła, że jego działania stanowią zagrożenie dla reformy Teresy. Ana de Jesús by główną inicjatorką delegacji do papieża, a w ramach buntu przeciwko próbom cofnięcia reformy na własny koszt wydrukowała konstytucje z Alcalá (1588), przeciwstawiając się wprost żądaniu Dorii (Manero Sorolla 1994a: 26). Za nieposłuszeństwo zamknięto ją w celi (gdzie spędziła trzy lata) oraz została pozbawiona władzy w konwencie, mimo że wysłany przez prowincjała wizytator madryckiego klasztoru nie znalazł w nim dowodów nieobyczajnego zachowania zakonnice⁹. Najcięższą karą dla głównej kontynuatorki dzieła Teresy było jednak wydanie w 1592 roku nowych konstytucji dla karmelitańskich zakonnice, w których w ogóle nie wspomniano o świętej i jej humanistycznych ideach (del Puerto Alonso Fernández 2004: 283). Należy zadać pytanie o to, dlaczego Doria tak gwałtownie zareagował na konstytucje z Alcalá oraz jakie ich elementy stanowiły w mniemaniu opozycyjnych władz zakonu największe zagrożenie dla jedności i praworządności karmelitów. Obie strony zdawały sobie bowiem sprawę z tego, że wygranie dyskusji o charakter przyszłego zakonu jest dla wszystkich zainteresowanych sprawą „życia i śmierci” (Moriones 1968: 466).

Ildefonso Moriones, hiszpański badacz historii zakonu, nazwał Dorię „wcieleniem antyterecjańskiego ducha” (Moriones 1968: 469). Sprzeciw prowincjała wobec zmian miał również podłoże społeczne. Jak twierdzi Gizelle Gómez (2015: 130), przyczyną oporu wobec reform Teresy było także to, że ich autorka była kobietą. Na ile wyjaśnienie to jest zadowalające? Konflikt pomiędzy kontynuatorami myśli Teresy oraz prowincjałem Dorią wywołało, jak już zostało wspomniane, odmienne wyobrażenie

⁷ Z wygnania pisała ona do Any de Jesús, że chociaż zmuszono ją do milczenia, pozostała wierna naukom świętej Teresy (*aunque me tienen muda no mudada*) (Moriones 1968: 469).

⁸ Historia fundacji zakonu w Granadzie autorstwa Any de Jesús została włączona do *Księgi fundacji Teresy. Libro de las Fundaciones de las Hermanas Descalzas Carmelitas, que escribió la Madre Fundadora Teresa de Jesús* (Teresa de Jesús 1610: 352–353).

⁹ Zakonnica odzyskała wolność po śmierci Dorii w 1594 roku (Moriones 1968: 282).

na temat zakonnych pryncypiów. Doria, który był przede wszystkim tradycjonalistą, odwoływał się do dawnej, surowej reguły, w której nie tyle liczyły się indywidualne zdolności zakonników, ile ich wspólne życie w posłuszeństwie. Prowincjał był też przekonany, że wolność wyboru spowiedników, którą postulowała dla swych zakonnice Teresa, spowoduje, że te „będą chodziły od jednego do drugiego, aż znajdą takiego, który powie [im], że są święte, tak jak tego pragną” [tłum. K.Ż.] (za: Moriones 1968: 465). Główny przeciwnik terezańskich konstytucji bał się więc samowoli zakonnic, wykorzystujących słabości swych konfesorów. Świętą wolność, o której pisała Teresa, postrzegał jako największe zagrożenie dla dalszego działania zakonu i zarazem zagrożenie dla samej duszy zakonnika, przeciwstawiając jej „święte posłuszeństwo” (Moriones 1968: 466). Za jego przekonaniem co do swobody jednostki stało pesymistyczne wyobrażenie ludzkiej natury, która – bez odpowiedniego przewodnika – skazana jest na grzech i oddalenie się od Boga. Doria pisał wprost o kobietach, które traktował jako znacznie słabsze od mężczyzn, obciążone grzechem Ewy oraz niezdolne do przekroczenia własnej kondycji, znacznie bardziej kruchej niż kondycja mężczyzny (Moriones 1968: 467). Z tego powodu konieczne było ustanowienie nadrzędnej władzy nad żeńskimi zakonami, w skład której wchodziłi wybrani przez prowincjała zakonnicy, a która decydowała o tym, kto będzie spowiednikiem danego zakonu, rozstrzygała wewnętrzne spory oraz miała wpływ na wybór przeoryszy. Podejście prowincjała do kobiet, właściwe dla ówczesnej epoki, wpłynęło zapewne na jego ocenę działalności Teresy, która – jak pisała Gómez – podkreślała przynależność własnej płci (Gomez 2015: 130).

Doria jako zwolennik dawnej eremickiej tradycji zakonnej uważał także, że istnieje tylko jedna droga dojścia do Prawdy, a w samym zakonie nie ma miejsca na rozwijanie i doskonalenie indywidualnych przynależności jednostki. Za przekonaniem prowincjała i jego zwolenników stał duch Ojców Założycieli zgromadzenia z góry Karmel, surowej i eremickiej wspólnoty braci w wierze. Poglądy te zderzyły się z humanistycznym światopoglądem Teresy, który ukształtował konstytucje z Alcalá. Dokument regulujący życie karmelitanek i nadający przeoryszy znaczną autonomię w sprawach konwentu poprzedzała *Droga doskonałości* (1577), przewodnik dla duchowych sióstr i córek¹⁰. Pod-

¹⁰ W lekturze *Drogi doskonałości* zwraca uwagę przede wszystkim przeciwstawienie świata zewnętrznego rzeczywistości zakonnej; Teresa dowartościowuje relacje między kobietami i wspomina o specjalnej przyjaźni, która nie miałyby szans rozwinąć się

kreślenie ludzkiej wolności i dowartościowanie wolnej woli jednostki, dzięki której można poddać się Boskiemu przewodnictwu, wyznaczało dla Teresy jakość duchowego życia wszystkich członków klasztoru. Postulowana przez nią praktyka obejmowała dbanie o świat wewnętrzny (warunkujący przeżycie mistyczne), zamięłowanie do lektury i wiedzy, szczerłość oraz odwagę. Płeć według świętej nie stanowiła żadnej przeszkody dla rozwoju człowieka.

Święta uważała, że kobieca natura umożliwia osiągnięcie tego samego stopnia duchowego rozwoju co natura męska. Kobieta nie była też naznaczona w większym stopniu od mężczyzny grzechem. Święta powoływała się tu na fakt, że Bóg odkupił grzechy wszystkich ludzi, nie tylko mężczyzn (Moriones 1968: 466). Postulat dotyczący „świętej wolności”¹¹ wynikał z humanistycznego optymizmu Teresy, według którego jednostka mogła samodzielnie odnaleźć drogę do Boga, a przykładem takiej praktyki była ścieżka mistyczna, składająca się z modlitwy ustnej i modlitwy myślniej, mających za zadanie przybliżyć człowieka do Stwórcy. Postulat wiary w wolność wyboru kobiety wynikał z zaufania do indywidualnych wyborów zakonnic, które, próbując naśladować życie religijne świętej, mogły w znacznym stopniu dostosowywać opisywaną praktykę do swych własnych duchowych potrzeb.

Tego rodzaju działanie było z kolei dla Dorii niedopuszczalne nie tylko z powodu jego mizogicznej (typowej dla epoki) natury (Manero Sorolla 1994a: 27), ale także ze względu na światopogląd dotyczący wizji ludzkości, która – pozostawiona sama sobie – nieuchronnie dążyła do zguby. Prowincjał wypowiadał się o zwolenniczkach reformy Teresy w sposób, który nie pozostawiał wątpliwości co do jego światopoglądu: „zakonnice chcą przykryć sławą i świętością Teresy swoje własne pragnienie wolności, nie wierzą tym, którzy w imię Boga wyzwalały je od niebezpieczeństw i sami narażają się na zło. Obrazę, którą popełniły naprawią ich przełożeni, gdy poproszą o wycofanie *breve* [Sykstusa V – przyp. K.Ż.]” (del Puerto Alonso Fernández 2004: 276). Następnie

---

poza murami konwentu. Istotne dla humanistycznej interpretacji tekstu tego poradnika duchowego jest podkreślenie niesprawiedliwości świata (w tym także działania mężczyzn, którzy nie dbają o szczęście kobiet, ale wymagają od nich bezwzględного posłuszeństwa, w przeciwieństwie do Chrystusa, który jest wiernym i wyrozumiałym przyjacielem każdej kobiety) i przyjaznej atmosfery zakonu, w którym funkcjonują odmienne dla kobiet prawa (Święta Teresa od Jezusa 2015: rozdz. VII, 8; Gómez 2015: 137).

¹¹ W oryginale: *la santa libertad*. Na temat koncepcji świętej wolności w działalności Teresy z Ávila (Moriones 2015: 377–396).

wspomniał, że powszechne prawo kościelne nakazuje kobiecie milczenie, niewymądrzanie się, patrzenie jedynie na siebie i na własne grzechy tak, by kiedyś zostały jej one wybaczone.

Po śmierci świętej Teresy idee nie były już chronione mocą autorytetu świętej i doszło do rozłamu w zakonie, do którego wróciło surowe, dawne prawo. Wyrugowanie skutków terecjańskiej reformy rozpoczęto od próby pozbycia się jej głównych zwolenników: wspomnianych już mnichów i zakonnic, a także ustanowienia nowych konstytucji i poddania zakonów władzy La Consulty. Teresa przewidywała te problemy, pisząc w *Księdze życia* (1562–1567) o swoich doświadczeniach z przeciwnikami, którzy nie mogli pogodzić się z tym, by kobieta nauczała mężczyzn¹². Z kolei w tekście *Drogi doskonałości* znalazło się kilka ocenzurowanych fragmentów, w których święta, zwracając się do Boga, skarży się na niesprawiedliwość w postrzeganiu kobiecej płci:

Nie wystarczy, Panie, że świat nas osacza... że nie czynimy nic, co publicznie miałoby dla Ciebie wartość, ani nie mamy odwagi wypowiadać pewnych prawd, które oplakujemy w skrytości, lecz czyż Ty nie miałbyś wysłuchiwać tak słusznej prośby? Nie wierzę w to, Panie, że względu na Twoją dobroć i sprawiedliwość, bo jesteś sprawiedliwym sędzią, a nie jak sędziowie tego świata, którzy – jako synowie Adama, i w końcu wszyscy są mężczyznami – uważają, że nie ma takiej cnoty kobiecej, która nie wydawałaby się im podejrzana. Tak, mój Królu, musi przyjść dzień, w którym wszyscy się poznają. Nie mówię o sobie, bo świat już poznał moją nędzę, i cieszę się, że jest znana publicznie, ale dlatego, iż widzę nadchodzące takie czasy, w których nie będzie powodu, by nie doceniać umysłów cnotliwych i mocnych, choćby to były umysły kobiece (Święta Teresa od Jezusa 2015: rozdz. III, przypis do siódmego paragrafu)¹³.

¹² W rozdziale 35 *Księgi życia* wspomina ona o dyskusji z Garcia de Toledo, dominikaninem i cenzorem wielu jej dzieł, w której uczonemu mnichowi „choć bardzo wykształconemu” zabrakło argumentów (Teresa de Jesús 1588: rozdz. XXXV).

¹³ „No basta, Señor, que nos tiene el mundo acorraladas... que no hagamos cosa que valga nada por Vos en público, ni osemos hablar algunas verdades que lloramos en secreto, sino que no nos habíais de oír petición tan justa. No lo creo yo, Señor, de vuestra bondad y justicia, que sois juez justo y no como los jueces del mundo, que -como son hijos de Adán y, en fin, todos varones- no hay virtud de mujer que no tengan por sospechosa. Sí, que algún día ha de haber, Rey mío, que se conozcan todos. No hablo por mí, que ya tiene conocida el mundo mi ruindad y yo holgado que sea pública; sino porque veo los tiempos de manera que no es razón desechar ánimos virtuosos y fuertes, aunque sean de mujeres” (za: Santa Teresa de Jesús 1999). Fragment ten w pierwszej wersji *Dro-*

Teresa zdawała więc sobie sprawę z trudności, jakie w świecie napotyka kobieta postrzegana jako córka Ewy. Wiedziała też, że jej nauki spotkają się ze sprzeciwem czy nawet agresją. Wydarzeniem, które potwierdziło jej obawy, był proces inkwizycyjny rozpoczęty z inicjatywy księżnej Pastrany¹⁴ i skutkujący tymczasowym zakazem wydania *Księgi życia*¹⁵. Głównym wsparciem dla Teresy w owym czasie była Ana de Jesús, późniejsza twarz sprzeciwu wobec prób zniszczenia duchowego dzieła świętej. Po naszkicowaniu głównych przyczyn konfliktu przejdźmy więc do tej zagadkowej postaci, dzięki której – być może – idee Teresy przetrwały do naszych czasów w stopniu mniej naruszonym, niż miałyoby to miejsce, gdyby Doria i jego zwolennicy nie napotkali z jej strony tak silnego oporu.

Ana de Jesús – życie zgodne z ideałem tereżjanizmu

Ana de Jesús (Lobera) była jedną z najwybitniejszych uczennic Teresy. Między kobietami zawiązała się głęboka przyjaźń, która opierała się na podobnej wizji życia i poczuciu misji. Jak wiemy, w ramach systemu terecjańskiego praktykowano życzliwość wobec pozostałych sióstr, szczerłość, równość (pomimo zróżnicowanej struktury społecznej, z której pochodziły zakonnice) oraz kobiecą przyjaźń (de Rato Leguina 2011: 256). Bezpośrednia relacja pomiędzy kobietami była zapewne jedną z głównych przyczyn walki Any o spuściznę duchową po Teresie – dziedzictwo, którego w całości nie udało się jej zachować.

Zakonnica własnoręcznie zredagowała konstytucje z Alcalá, by je natychmiast wydać i utrwalić ich treść. Jednak trzy dni po spotkaniu z Aną de Jesús Doria zakazał spotkań pomiędzy zakonnikami i zakonnicami bez wcześniejszego pozwolenia La Consulty (del Puerto Alonso Fernández 2004: 274). Było to działanie wbrew ideom Teresy, która doprowadziła do powstania nowych męskich zakonów kontemplacyjnych

---

gi doskonałości został przez autorkę opuszczony ze względu na cenzurę (rozdział III, paragraf 7) i nie był włączony do drukowanej wersji książki.

¹⁴ Ana de Mendoza de la Cerda (1540–1592). Hiszpańska księżna, fundatorka dwóch zakonów karmelitanek bosych w Pastranie. Podłożem konfliktu z Teresą była odmienna wizja funkcjonowania klasztoru, do którego de la Cerda chciała wstąpić po śmierci męża. W wyniku jej intryg i procesu inkwizycyjnego dzieła Teresy przez kilka lat nie były publikowane.

¹⁵ Na temat problemów Teresy z trybunałem inkwizycyjnym zob. del Corazón (1962: 518–565).

w celu wspólnej pracy nad rozwojem duchowym (to z tych zakonów mieli wywodzić się spowiednicy zakonnice, którzy dzięki znajomości tekstów Teresy stanowiliby dla karmelitanek odpowiednie wsparcie)¹⁶.

Znaczenie Any de Jesús potwierdza fakt, że Teresa to właśnie jej zleciła fundację zakonów na terenie Andaluzji oraz to, że podczas nieobecności świętej w zakonie to właśnie Ana pełniła obowiązki przeoryszy i rozstrzygała codzienne spory. Ważne są również wydarzenia, które nieodwołalnie zbliżyły do siebie obie te postacie: zakonnica od 1572 roku dzieliła z Teresą celę w klasztorze w Ávila, była również jej opiekunką podczas mistycznych ekstaz, a także jej głównym wsparciem podczas wspomnianego wcześniej procesu inkwizycyjnego (del Puerto Alonso Fernandez 2004: 257). Z czasów pobytu zakonnice w Salamance zachowała się anegdota poświadczająca ich bliskie relacje: podczas próby przeniesienia Najświętszego Sakramentu do nowego konwentu rozpętała się ulewa, która to uniemożliwiła. Wówczas Ana poprosiła Teresę, by zwróciła się z prośbą do Boga o to, by przestało padać. Teresa ze złością miała powiedzieć swej przyjaciółce, że ona sama może to zrobić. W tym samym momencie zaświeciło słońce (del Puerto Alonso Fernandez 2004: 258).

Teresa w swych pismach zostawiła badaczom ślady tej przyjaźni. W przytaczanym przez XVII-wiecznego biografę Any de Jesús liście pisze o swej współpracownicy: „Moja córko i korono moja, nie przestaję dziękować Bogu za miłosierdzie, które mi uczynił i za to, że pozwolił mi włączyć Twoją świętość do zakonu” (za: del Puerto Alonso Fernandez 2004: 258). Należy tutaj dodać, że Teresa miała świadomość własnej wyjątkowości i – być może – znaczenia jej dzieła dla Kościoła i wiernych. W roku 1575 święta nakazała bowiem Anie zniszczenie ich wspólnej korespondencji, co zapewne wiązało się z obawą przed wykorzystaniem listów w sporze z coraz liczniejszymi przeciwnikami terezańskiej reformy (del Puerto Alonso Fernandez 2004: 258).

Po 1575 roku, ze względu na szybki rozwój nowych fundacji i funkcje pełnione w oddzielnych klasztorach, przyjaciółki nigdy się już nie spotkały (Teresa zmarła w 1582 roku). Tuż po śmierci Teresy Doria zlecił Anie de

¹⁶ W jednym z tego typu klasztorów, Medina del Campo, zastępcą przeora został Juan de Yepes (Jan od Krzyża). Dość szybko zatrzymano jednak męską reformę zakonu, zabraniając powstawania nowych wspólnot (utworzono jedynie trzy konwenty zgodne z ideą Teresy). Zabroniono również tworzenia konwentów z zakonnikami powyżej dwudziestu osób (Gil 2002: 50).

Jesús pracę nad wydaniem jej dzieł (wówczas nie doszło jeszcze między nimi do otwartego konfliktu). Zakonnica wykorzystując swą ugruntowaną pozycję i sympatię, jaką cieszyła się w Hiszpanii i Rzymie, zwróciła się do trybunału inkwizycyjnego z prośbą o zwrot *Księgi życia*, autobiograficznego dzieła Teresy, które przyczyniło się do wytoczenia świętej procesu (del Puerto Alonso Fernandez 2004: 270). Prośba ta została spełniona niemal natychmiast, już podczas pierwszego spotkania ze Świętym Oficjum. Ana zrozumiała, że praca Teresy była czymś więcej niż jedynie reformą zakonną. Święta bowiem propagowała zupełnie nową modlitwę, która wymagała od modlącego się aktu dobrowolnej ofiary z własnej wolności. Próba pozbawienia zakonnicy swobody przez Dorię świadczyła o pełnym niezrozumieniu lub też wypaczeniu sensu dzieła autorki *Twierdzy wewnętrznej*. Ana de Jesús, podobnie jak reformatorka, widziała dużą wartość w kształceniu siostr, które było wstępnym warunkiem dalszej duchowej drogi – a w tym z kolei prowincjał widział zagrożenie dla zakonnej integralności. Ona również przeszła długą drogę, na której napotykała przede wszystkim przeciwności natury społecznej, niepozwalające kobiecie na kierowanie swym losem. Świętą wolność, o której pisała Teresa, Ana odnalazła dopiero w zakonie.

Ana Lobera (Ana de Jesús) urodziła się 25 listopada 1545 roku w Medina del Campo¹⁷. Pochodziła ze zubożałej szlachty i szybko została sierotą. Podobno do siódmego roku życia pozostawała głuchoniema, później jednak (jak pisze biograf) od razu zaczęła mówić, czytać i pisać (Manrique 1632)¹⁸. W wieku dziewięciu lat straciła całą najbliższą rodzinę, w tym matkę i braci (z których jeden był jezuita). Wówczas jej wychowaniem zajęła się babka ze strony matki, dla której głównym celem było korzystne wydanie za mąż dorastającej wnuczki. Jednak Ana od dziecka była pewna, że wstąpi do klasztoru. Codziennie modliła się do Maryi, którą – jako sierota – uważała za swoją zastępczą matkę¹⁹. W wieku piętnastu lat, wobec nalegań babki na ślub, przeniosła się do kolejnej krewnej, tym razem babki ze strony ojca, która jednak również postawi-

¹⁷ Miejscowość ta leży w północnej części prowincji Kastylii-Leonu, blisko Valladolid.

¹⁸ Do dziś nie wiadomo, co spowodowało, że Ana we wczesnym etapie dzieciństwa pozostawała niema. Informacje na temat biografii Any de Jesús zaczerpnęłam przede wszystkim z dzieła: M. del Puerto Alonso Fernandez, *Ana de Jesús, profeta de ayer y hoy* (2004).

¹⁹ Należy zwrócić uwagę, że praktyka oddawania się w opiekę Maryi przez sieroty była wówczas powszechna i bardzo popularna w Hiszpanii (a także w mniejszym stopniu w Polsce – wystarczy wspomnieć o słynnych sodalicjach mariańskich). Zwyczaj ten barwnie opisuje I. Falcones w powieści *Katedra w Barcelonie* (Falcones 2018).

ła sobie za cel wydanie wnuczki za mąż. Ta pozostała nieugięta i wykorzystawszy nadarżający się pretekst – uroczystość z okazji przeprowadzenia pierwszej mszy przez młodego księdza – pojawiła się w kościele w stroju pokutnicy, co nie pozostawiło przybyłym złudzeń wobec przyszłości dziewczyny. Tak więc, wbrew sprzeciwowi najbliższych, udało jej się pokierować własną przyszłością. W wieku szesnastu lat złożyła przysięgę, że nigdy nie wyjdzie za mąż, ale też nie spieszyła się ze wstąpieniem do klasztoru; lata 1560–1570 spędziła w rodzinnym domu w Plasencii, gdzie podobno cały czas pokutowała i się modliła. W tym czasie pozostawała w bliskich i serdecznych relacjach z dwiema kuzynkami, które później również zostały zakonnicami (Marią de Cabreras i Marią de Lobera), a także pomagała pielęgnować chore kobiety w pobliskim szpitalu. Dekada życia Any przed jej wstąpieniem w mury konwentu była także czasem jej duchowego przygotowania, nad którym pieczę sprawował zakonnik-jezuita Pedro Rodríguez chcący „wypłenić złe, szlacheckie nawyki” poprzez nakaz służby ludziom zajmującym od niej niższą pozycję społeczną (del Puerto Alonso Fernandez 2004: 253). To właśnie dzięki Rodríguezowi Ana zetknęła się ze środowiskiem karmelitów bosych. Pierwszego sierpnia 1570 roku, w wieku dwudziestu czterech lat, włożyła habit karmelitanek i przyjęła przydomek de Jesús. Jej pierwszy klasztor znajdował się w Plasencji, gdzie pomagała świętej Teresie, która wówczas cierpiała z powodu ataku malarii. To właśnie wtedy jej relacja z Teresą się zacieśniła. Zakonnica dzieliła ze świętą nie tylko poglądy, ale zapewne także mistyczne ekstazy: wiemy bowiem, że przyjaciółka świętej podczas składania ślubów zakonnych doznała utraty zmysłów (przy każdej z trzech publicznych prób złożenia ślubów). Dlatego też ostatecznie ceremonia odbyła się bez udziału widzów. Cierpiała również na krwawienia z ust. Symptomy te świadczą, że – podobnie jak Teresa – Ana miała przeżycia mistyczne, które jednak, ze względu na jej niechęć do pisania o sobie, nie zostały literacko wyartykułowane²⁰. Jedyne dzieło, jakie przypisujemy Anie de Jesús, to księga ufundowania klasztoru w Granadzie, który powstał na jednym z najbiedniejszych i zarazem najbardziej zróżnicowanych

²⁰ Ana de Jesús była znana z niechęci do opisywania własnego życia, co było zjawiskiem dość niezwykłym. Wiele zakonnice z kręgu Teresy, podobnie jak sama święta, spisywało swoje biografie (np. Ana de San Bartolomé). Na prośby o spisanie „księgi życia” odpowiadała ona podobno, że „Bogu jej wspomnienia nie są potrzebne” (za Manero Sorolla 1994b: 43).

terenów ówczesnej Hiszpanii – w Andaluzji²¹. Poświęćmy mu teraz chwilę.

Klasztor w Granadzie Ana de Jesús ufundowała na wyraźne życzenie Teresy z Ávila. Konwent powstał w styczniu 1582 roku, na kilka miesięcy przed śmiercią słynnej mistyczki. Była to również pierwsza fundacja, której święta nie zrealizowała bezpośrednio. Księga fundacyjna klasztoru została napisana przez Anę, która, w przeciwieństwie do swej mentorki, zastosowała prosty język, służący przede wszystkim przekazaniu konkretnych informacji o klasztorze, a nie duchowych przeżyć fundatorki. Księgę spisano w 1583 roku, na prośbę ojca Graciana, który został także adresatem wstępu. Autorka przeprosza w nim za luki w pamięci oraz napomina o swej pokorze, wykorzystując popularny w epoce topos skromności (Teresa de Jesús 1610b: 46–47). Zakonnice zostały tutaj przedstawione jako instrumenty służące wykonaniu woli Boga w świecie, w którym działa także diabeł. Ana de Jesús często podkreśla złośliwe działanie szatana; jak pisze, słyszała głosy diabła, który sprzeciwiał się fundacji, ale który został pokonany dzięki wierze i (postulowanej przez Teresę) indywidualnej modlitwie. Kolejne przeciwności zakonnica napotkała ze strony arcybiskupa, który sprzeciwiał się powołaniu w Granadzie nowego konwentu (dopiero w 1570 roku wygnano z miasta ostatnich morysków, były to więc tereny intensywnej działalności misyjnej). Autorka opisała też zdarzenie, które zinterpretowała jako Boską karę – nocnemu przyjazdowi zakonnice do Granady towarzyszyły pogodowe anomalie i gwałtowne burze. W czasie wjazdu karmelitanek do miasta piorun uderzył w dom arcybiskupa, który nie chciał wydać pozwolenia na budowę klasztoru (Teresa de Jesús 1610a: 48). Księga w znacznej mierze koncentruje się na przeciwnościach związanych z powołaniem nowego konwentu, podkreślając upór i pracę zakonnice. Prawdopodobnie z pewną przesadą autorka wspomina o reakcji miejscowej ludności: „przybyła cała Granada, tak jakby było jakieś święto, i powiedziano nam, że jesteśmy świętymi i że Bóg odwiedził tę ziemię dzięki nam” (Teresa de Jesús 1610a: 56). Fragment ten potwierdza nie tylko humanistyczny optymizm Any, ale także świadomość roli propagandy w rozwoju terecjańskiego dzieła.

²¹ Tekst ten został włączony do *Księgi fundacji* Teresy (Teresa de Jesús 1610a: 352–353). Zbiór historii fundacji po raz pierwszy został wydany w Brukseli. Dzieje spisania dokumentu omówione zostały na stronach: 42–57.

Pomimo zakończonej sukcesem fundacji nowego konwentu, w wyniku konfliktu z Dorią uczennica świętej została zmuszona do wyjazdu z Hiszpanii. Karmelitanka udała się do Paryża, gdzie próbowała wprowadzić terecjańskie postulatory, ale po konflikcie z Pierre'em de Bérulle, francuskim kardynałem (del Puerto Alonso Fernandez 2004: 286), wyjechała do Brukseli²². W 1610 roku założyła tam konwent, którego przełożoną pozostała do swojej śmierci. Pomimo trudności zdołała ufundować kilka klasztorów w Belgii, a w 1612 roku także pierwszy klasztor karmelitanek bosych w Krakowie (z Belgii do Polski karmelitanki sprowadziła Konstancja Bużeńska). Zmarła w 1621 roku, w wieku siedemdziesięciu pięciu lat, po wieloletniej chorobie, która spowodowała częściowy paraliż jej ciała. W 1878 roku została błogosławioną Kościoła katolickiego, ale jej proces kanonizacyjny – ze względu na spór z prowincjałem i nieposłuszeństwo wobec władz zakonu – trwa do dziś (del Puerto Alonso Fernandez 2004: 23–32).

Choć Ana de Jesús nie pisała dzieł literackich, to zachęcała do tego innych. Jej znaczenie w kształtowaniu się reform terecjańskich potwierdzają wzmianki w pismach czołowych mistyków Złotego Wieku; została wymieniona nie tylko w dziełach Teresy, ale także w książce Jana od Krzyża, który zadedykował jej swoją *Pieśń duchową*, oraz w traktacie profesora z Salamanki, brata Luisa de Leona, który poświęcił jej *Wykład Księgi Hioba*. Zarówno z Janem od Krzyża, jak i Luisem de Leonem Ana de Jesús się przyjaźniła, choć relacja z Janem – zwłaszcza pod koniec jego życia – stała się bardziej skomplikowana (Manero Sorolla 1994a: 23–32).

Ana (ur. 1545) i Jan (ur. 1542) byli niemal równolatkami, a znaczną część swojego dzieciństwa spędzili w tym samym miasteczku, Medina del Campo. Nie mieli jednak ze sobą kontaktu ze względu na różnice stanowe (Ana była szlachcianką, a Jan urodził się w rodzinie tkaczy). Choć poznali się prawdopodobnie w 1570 roku, ich przyjaźń rozkwitła po ucieczce karmelity z karceru w Toledo²³. Wówczas mistyk stał się jej

²² Działanie duchownego było związane z reformami, które zapoczątkował Doria. Hiszpańscy karmelici nie mogli fundować klasztorów na ziemiach nienależących do Hiszpanii lub ich kolonii. Poza gałęzią hiszpańską istniał jeszcze włoski odłam karmelitów (Gil 2002: 71).

²³ Przyczyną był wewnętrzny spór o reformę Teresy, którą Jan wspierał, będąc wizytatorem zakonu w Andaluzji. Przeciwnicy reformy zwani karmelitami trzewickowymi doprowadzili do uwięzienia zakonnika w toledońskim klasztorze, gdzie Jan był głodzony i biczowany. Po dziewięciu miesiącach uwięzienia udało mu się uciec,

klasztornym spowiednikiem. Ángel Manrique, autor hagiografii Any, pisał, że podczas wspólnej modlitwy w celi Ana i Jan byli częścią „*unio mystica* i przypominali dwóch aniołów” (Manero Sorolla 1994a: 36). Teza o pokrewieństwie duchowym pojawia się też w tekście Alonso Fernández, która stwierdza, że oboje byli „dwoma bliźniaczymi duszami ze wspólną duchową powinnością (del Puerto Alonso Fernández 2004: 263). W klasztorze w Beas, który stał się dla Jana azylem, dokończył on swoją *Pieśń duchową*, dedykując ją najbliższej przyjaciółce – Anie de Jesús, która pomogła mu w jednym z najtrudniejszych dla niego momentów w życiu²⁴.

Druga z prac zadedykowana Anie, napisany przez Luisa de Leona *Wykład Księgi Hioba*, jest uważana za jedno z jego największych dzieł. Ostatnie fragmenty, pisane prawdopodobnie w 1591 roku, oddają klimat prześladowań zwolenników terezańskiej reformy, a także poczucie niesprawiedliwości i rozpacz uczniów świętej Teresy. Traktat pełen jest aluzji do niekorzystnej sytuacji zwolenników reform, a autor stawia otwarte pytanie o metafizyczny sens cierpienia (Manero Sorolla 2003: 356–358). W ujęciu de Leona karmelici boski stali się podobni do Hioba, ale winni są, podobnie jak bohater biblijny, posłuszeństwo Bogu. *Wykład Księgi Hioba* jest także dziełem będącym efektem indywidualnych, gorzkich doświadczeń autora (m.in. jego problemów z inkwizycją). Dedykacja Anie de Jesús była wymownym świadectwem jej roli w nierównej walce z przeciwnikami terezańskiego humanizmu. Wydanie dzieła de Leona miało być ostatnim pragnieniem zakonnicy²⁵.

Podsumowanie: święta wolność za świętym posłuszeństwem

Konflikt, który wybuchł w strukturach karmelitów po śmierci Teresy, był jednym z najostrzejszych w historii zgromadzeń zakonnych. Jego sednem był spór o kształt życia zakonnego, relacje między zakonnicami i zakonnikami oraz to, czy kobietom potrzebna jest wolność du-

---

a schronienie znalazł w konwencie w Beas (w okolicy Granady), w którym przeoryszą była wówczas Ana de Jesús.

²⁴ Tekst ten, dzięki staraniom Any, wydany został w Paryżu w 1622 roku (przetłumaczony na język francuski przez karmelitę Jeana Gaultiera). W języku hiszpańskim dzieło zostało po raz pierwszy wydane w Brukseli w 1627 roku.

²⁵ Pierwsze wydanie *Wykładu Księgi Hioba* ukazało się dopiero w 1779 roku.

chowa (święta wolność, o której pisała Teresa), by służyć Bogu. Za kontrowersyjnymi fragmentami zapisanymi w konstytucjach z Alcalá stało przekonanie Teresy, że zakonnice powinny rozwijać swe indywidualne zdolności, nieustannie się kształcić i praktykować własne sposoby prowadzące do poznania Boga. Tego rodzaju przekonanie, znacznie wyprzedzające epokę, w której żyła autorka *Twierdzy wewnętrznej*, musiało napotkać opór ze strony zwolenników zakonnej tradycji, odwołującej się do historii eremickiej wspólnoty „przy źródle”.

Ana de Jesús, jedna z najwierniejszych i zarazem najbardziej niezłomnych uczennic świętej, której była zarazem przyjaciółką i powiernicą, została niesłusznie potraktowana przez historię duchowości. Choć jej starania doprowadziły do wydania konstytucji terezjańskich drukiem oraz do popularyzacji idei Teresy poza granicami Hiszpanii, stała się postacią niemal zapomnianą. Gdyby nie jawny sprzeciw wobec działań Dorii, jej charyzma i mądrość być może dziś nie w pełni docenilibyśmy znaczenie dzieła fundatorki i reformatorki zakonu karmelitów. Teresa, zachęcając swe duchowe córki do działania we własnym imieniu, wychodziła bowiem naprzeciw panującemu wówczas światopoglądowi, w którym nie było miejsca na symetryczne relacje obu płci, dając kobietom prawo do wolności – świętej wolności.

Bibliografia

- del S. Corazón E. (1962), *Santa Teresa de Jesús ante la Inquisición española*, „Ephemerides Carmeliticae” 13: 518–565.
- Falcones I. (2018), *La catedral del mar*, Debolsillo, Madrid.
- Gil C. (2002), *Historia Karmelu Terezjańskiego*, Wydawnictwo Karmelitów Bosych, Kraków.
- Gómez G. (2015), *Teresa de Jesús y las teologías feministas. ¿Fue feminista Teresa de Jesús?*, „Razón y Fe” 1403: 129–140.
- Manero Sorolla P. (1994a), *Ana de Jesús y Juan de la Cruz: perfil de una relación a examen*, „Boletín de la Biblioteca Menéndez y Pelayo” LXX: 5–53.
- Manero Sorolla P. (1994b), *Ana de Jesús: Cronista de la Fundación del Carmen de Granada*, [w:] *La mujer y su representación en las literaturas hispánicas*, J. Villegas (red.), International Association of Hispanists, Irvine: 42–57.
- Manero Sorolla P. (2003), *Ana de Jesús y Fray Luis de León. En tomo a la Dedicación de la Exposición del libro de Job*, „Literatura y Espiritualidad” XIV: 355–362.
- Manrique Á. (1632), *La Venerable Madre, Ana de Jesus Discípula y Compañera de la S.M. Teresa de Jesus*, Lucas de Meerlbeck, Bruselas.

- Moriones I. (1968), *Ana de Jesús y la herencia teresiana*, Teresianum, Roma.
- Moriones I. (2015), *La santa libertad en el magisterio teresiano*, „Scripta Theologica” 47: 377–396.
- del Puerto Alonso Fernández M. (2004), *Ana de Jesús, profeta de ayer y hoy*, „Revista de Espiritualidad” 63: 251–299.
- de Rato Leguina G. (2011), *La fundación del monasterio carmelita de Santa Ana y San José de Madrid y los comienzos de su comunidad*, [w:] *La clausura femenina en el Mundo Hispánico: una fidelidad secular*, F. J. Campos (red.), San Lorenzo del Escorial, Madrid: 251–264.
- de Jesús Teresa (1610a), *Libro de las Fundaciones de las Hermanas Descalzas Carmelitas, que escribió la Madre Fundadora Teresa de Jesús*, Roger Velpio, Bruselas.
- de Jesús Teresa (1610b), *Los libros de la Madre Teresa de Jesús. Fundadora de los monasterios de monjas y frailes carmelitas descalzos de la primera regla*, Jaime Cendrat, Barcelona.
- de Jesús Teresa (1999), *Camino de perfección*, URL = <https://web.seducoahuila.gob.mx/biblioweb/upload/CAMINO%20DE%20PERFECCION.pdf> [dostęp z dnia 21.09.2023].
- od Jezusa Teresa (2015), *Droga doskonałości*, [w:] *Święta Teresa od Jezusa Doktor Kościoła, Dzieła wszystkie*, tłum. J. E. Bielecki OCD, Wydawnictwo Karmelitów Bosych, Kraków.

